

„Kui tahad eluaeg õnnelik olla – ole aednik”

I Toomas Haug. Kuramaaži lõpp ja teisi kirjatöid. Tallinn: EKSA, 2025. 485 lk.

Arvustuse pealkirjaks olev hiina vana-sõna meenus mulle, kui proovisin kokku võtta, miks Toomas Haugi raamat mulle meeldis. Istun ilusal päikeselisel juulipäeval oma aia servas, vaatan taimi ja puid, loen Loomingu kauaaegse toimetaja ja pea-

toimetaja asetäitja järjekordset raamatut ning mõtlen, kuidas seda arvustada. Tun-tud kriitikute või kirjandusloolaste artikli-kogumike puhul on esimene küsimus alati: kas selles on midagi uut või pakutakse „ainult” – see võib muidugi teretulnud olla – ülessoojendatud vanu asju? Praegu-sel juhul on vastus lihtne, nagu näitab pilk „Ilmumisandmetele” (lk 471–473): kolme-kümne kahest palast on tubli pool (17) varem ilmunud autori „oma” Loomingus, viis Keeles ja Kirjanduses ning üks Reedes. Üheksa pala on aga esmatrükid, nii et juba puht kvantitatiivselt on selle kogumiku avaldamine õigustatud. On ju väga kena,

et Haugi kunagi ehk kuulnud kõnesid – enamik esmatrükkidest on justnimelt eri puhkudel peetud kõned – saab nüüd rahulikult lugeda.

Näiteks on kultuurilooliselt lausa hädavajalik, et raamatus leidub Haugi kõne „Eesti kirjanduse päev” (lk 166–173). Ta pidas selle 2019. aasta jaanuaris ning neli aastat hiljem tähistati esimest korda eesti kirjanduse päeva, mis on praeguseks kenasti riiklikus tähtpäevade kalendris. Jaan Kruusvalli mälestusõhtul 8. XII 2015 Eesti Draamateatris peetud kõnes märgib autor, et Kruusvall – tema kolleeg Loomingus 1983.–1987. aastal – polevat kunagi „oma paleustest” rääkinud, ja lisab: „[---] ei mäleta teda üldse pikemalt kõnelemas ja veel olulisem – ei mäleta teda kunagi iroonilisena, teise inimese suhtes üleolevana. Hoiak, mis vähemalt tollal võis olla üks vaimuinimese tundemärke. Vahel mulle kangastus seepärast, et Kruusvall ei olegi õige vaimuinimene, vaid suurte käelabade ja natuke kohmaka olekuga maamees, kes on toimetusse saadetud meenutama meie juuri.” (Lk 177) Üleüldse on see kolm aastat pärast Kruusvalli surma peetud mälestuskõne väga peenetundeline iseloomustus kirjanikust, kes ei armastanud endast rääkida ega tahtnud Haugile esialgu intervjuudki anda (lk 178). Seda lugedes tajusin äkki, kui suur õnn mul oli, et Kruusvall andis mulle kunagi intervjuu, üsna lühikese küll, aga ilmselt on see üks väheseid, mis on publitseeritud.¹ Haugi üsna tihedasse Kruusvalli-teksti mahub üldine tõdemus Eesti või üldse maailma ajaloo kohta: „Kas teie kujutate ette, praegu, siin, mis peab olema juhtunud mitte ainult teiega ega teie perekonnaga, vaid kogu rahvaga ja riigiga, võib-olla üldse kogu maailmaga, kui me ärkame oma kodus öösel üles selle peale,

et vene sõduri koer meile näkku hingab?” (Lk 180) Ei, seda ma tõepoolest ei tahagi ette kujutada. Minu ainus kommentaar oleks siinjuures, et ega ma ainuüksi koera hingusest aru saaks, et ta on vene sõduri oma, võiks ju ka Stasi või Gestapo oma olla. Või tänapäeval isegi USA tolli- ja immigratsioonikontrolli ameti (ICE) oma, nii kaugele on maailm arenenud.

Teistest esmatrükkidest on šekspiirliku pealkirjaga artikkel „Põgeneda või mitte põgeneda? (Paadi)põgenemise kajastusi kirjanduses” (lk 67–90) põhjalik käsitus sellest paljude eestlaste jaoks eksistentsiaalsest küsimusest XX sajandi teisel poolel. Selles on muidugi palju juttu pagulaskirjanikest, keda, kui ma ei eksi, Haug eriti sageli ei käsitle, aga kõige väärtuslikumad on selles faktoloogia asemel Haugi kokkuvõtted ja järeldused, ning need puudutavad ikka Eestis püsinud autoreid: „[---] kui Hindi kurbloolus võrsus sellest, et ta ei saa põgeneda, siis Krossi suurejooneline dramatism lähtub tõsiastast, et ta ei kavatsegi põgeneda. Ei tema ise ega tema protagonistid.” (Lk 89) Üldse on Jaan Kross, kes on Friedebert Tuglase järel (vt allpool) sageduselt teine isik nimeregistris, teatavasti üks Haugi lemmikuid uurimisobjekte. Põgenemistemaga seoses väärinuks muide käsitlemist või vähemalt mainimist Krossi novell „Põgenemine”,² olgugi et selles ei ole juttu Eestist lahkumisest või mittelahkumisest, vaid hoopis plaanist põgeneda sakslaste vangist. Aga eetiline lähenemisviis ja probleemiasetus on ehtkrossilik.

„Jaan Krossi viimane kõne” (lk 146–151) ilmus Loomingus teistsuguse pealkirja all³ ja raamatus on seda teksti täiendatud. Lisatud on ainult seitse rida, aga

¹ „Lõhn” kolmes keeles. Viis küsimust Jaan Kruusvallile. – Estonia. Zeitschrift für estnische Literatur und Kultur 1985, nr 2, lk 27–28.

² J. Kross, Põgenemine. – Looming 1993, nr 9, lk 1163–1176.

³ T. Haug, Jaan Krossi viimasest kõnest ajendatud avameelsuspühang. – Looming 2024, nr 3, lk 408–411.

need on olulised, sest need näitavad, kuidas Haug teeb järeldusi ning näeb seoseid: „[---] Kross ei olnud üksnes kirjanik, ta oli ka **rahvuslik strateeg**, nii nagu seda oli Kreutzwald omas ajas. (Krossi ajaloo-proosas esimene taas ellu kutsutud rahvuslik tegelane oligi muide noor Kreutzwald.)” (Lk 151, minu rõhutus – C. H.)

Ikka ja jälle on tunda, et artiklikogumiku autor ei ole ainult või lihtsalt kriitik või kirjandusloolane, vaid ühtlasi võimas sulepruukija, nagu Asta Põldmäe hiljuti veenvalt on täheldanud.⁴ Haug tõesti oskab kirjutada ning just kirjutades oma ideid ja mõtteid märglevalt edasi arendada, samuti uusi tekitada. Väga selgelt ilmneb see pikimas, raamatus esmailmunud tekstis, mis võib-olla ongi kõige väärtuslikum lisandus Eesti kultuurilooloole: üle 50 lehekülje hõlmav essee „Juhan tervitab ja Juuli tuleb varsti! Saatuse õrritamine aastail 1905–1917” (lk 251–305) käsitleb Tuglast ja tema elu pagulus- ja inkognito-aastail. Autor ütleb, et „[t]egu pole siiski tavapärase publikatsiooniga, vaid kirjandusloolise kollaažiga, kus Tuglase kirjade juhata tud rada on täiendatud muude tsi-taatide ja seikadega, mis siinkirjutajale enam-vähem improvisatsiooni korras kätte sattusid” (lk 254). Haug lubab endale niisiis vaba uitamist ning alustab hoopis vahepealkirjaga „Eelmäng teatris”, mille järel ta räägib Tuglase osalemisest näitemängus (tema noorusmälestuste põhjal). Sealt minnakse edasi revolutsionääride maskeerimisvajaduse juurde ja tullakse lõpuks Tuglase kirjade manu, millest ühteist publitseeritakse. See „kollaaž” on üsna hea ülevaade Tuglase elu sellest perioodist ning kasutab ohtralt publitseerimata arhiivimaterjale (EKM EKLA-st). Seega leidub selles arvatavasti nii mõndagi uut ja huvitavat ka siinkirjutajast parematele

Tuglase-tundjatele. Näiteks on ära toodud psühhiaater Madis Parksepa ettevaatlik kaug- ja järeldiagnoos Tuglase tervise-probleemide kohta, mida ta materjaliga tutvunud olles Haugile e-kirjas edastab: „Tuglase enda kirjeldatud haigustunnuseid (sh väsimust, nõrkust ja energiapuudust) selgitava neurasteenia kõrval tuleks kõne alla ka tänapäevane depressiooni diagnoos [---]. Lõpuks – arvestades nii Tuglase isiklikke üleelamisi kui ka laiemalt maailmas valitsenud segaduste, pingete ja vastuolude ajastut, ei saa välistada, et tegemist oli inimliku psühhofüsioloogilise reaktsiooniga „haigele” maailmale.” (Lk 295) Isegi läbiuuritud klassikute kohta saab niisiis ikka ja jälle midagi uut avastada. Pole muidugi ime, et Haug käsitleb nii põhjalikult just Tuglast, kes kuulub ta vaimsete õpetajate hulka, nagu ta on möönnud.⁵

Ainus asi, mis pakkus mulle nuputamist, oli teose pealkiri, mida autor ei mõtesta lahti, sest saatesõna raamatul ei ole. Pealkiri pärineb 18. mail 2017 Siuru asutamise 100. aastapäevale pühendatud konverentsil peetud ettekandest, mis hiljem ilmus Loomingus. Seal käsitleb Haug muidugi Siurut ja arendab teooriat, mille kohaselt kuramaažile järgneb lapse sünd (lk 40). Siuru-kontekstis võib see kõlada väga veenvalt, aga miks Haug valis selle ettekande pealkirja kogumiku pealkirjaks? Milline kuramaaž siin lõpeb? Või mis laps on sündinud? Raamat? See pole ju kaugegtki Haugi esimene raamat, neid on tal juba terve perekond. Või kas lõpeb hoopis Haugi kurameerimine kirjanduslooga ning ta hakkab tegeliku kirjandusega pihta, nagu Põldmäe ülal mainitud „pidulik pöördumises” vihjab? Tahaks siiski loota, et igasuguste ilukirjanduslike saavutuste kiuste või kõrval jääb alles kirjandusloolane Haug – just selline, kes vabalt paja-

⁴ A. Põldmäe, Omaenese valguse varju all. Pidulik pöördumine ühe tähtpäeva puhul. – Looming 2026, nr 5, lk 639–646.

⁵ J. Ross, Hull ja illusoorne mõte minna põhjani. Vestlus Toomas Haugiga. – Keel ja Kirjandus 2026, nr 5, lk 428.

tab ja arendab oma mõtteid, nagu kirjuti-
ses „Iru estofiil ja tema aed” (lk 218–224),
mis on samuti esmatrükk (dateeritud juu-
nis 2025).

See on hiljuti lahkunud kriitiku ja kir-
jandusloolase Arno Oja raamatu „Eesti
kirjandusmaastikul” (2021) arvustus, üht-
lasi on see kummardus autori ees, keda
tihti peale ei ole kuigi tõsiselt võetud. Pean
siinjuures silmas Jaak Urmeti mahategevat
arvustust sellesama raamatu kohta⁶ ja Oja
kogumiku „Kajaloodi vari” (2016) kriitikat
Berk Vaheri⁷ sulest. Haug oli kahtlemata
neist negatiivsetest arvustustest teadlik
ning tahtis ilmselt oma väikse kirjutisega
Ojale õlale patsutada, öeldes, et ka tema
laadi käsitlusi on vaja. Ning ta teeb seda
ehthaugilikult kultuuriajalukku sukeldu-
des ja tsiteerides Hanno Kompust, kes
kurtis 1926. aastal selle üle, et arvustajad
üldiselt kiruvad retsenseeritavaid teoseid.
Seejärel küsis Kompus: „[---] millal saab
teoks too teine arvustaja tüüp, kes oma
a e d a r m a s t a b, kes külalisi teda v a a -
t a m a k u t s u b j a n e i l e r ö ö m u g a
o m i h o o l e a l u s e i d e s i t a b ?”⁸ Haug

vastab nüüd Kompusele: „See oodatud
teine arvustaja tüüp on vahepealse saja
aasta jooksul küllap endast ikka aeg-ajalt
märku andnud ja meie ümber tegutsenud,
aga praegusel silmapilgul astub ta meie
ette Arno Oja kujul. Kujundites ei ole tege-
likult vastuolu, sest kirjandusmaastikul
rändamiseks ei tarvitse oma aiast väljuda.”
(Lk 218)

Ka siinkirjutaja ei tarvitse käesolevat
arvustust kirjutades oma maja ümbritse-
vast aiast väljuda, ta vaatab vahepeal suve
rohkeid värve ning tiigis ujuvaid kalu, loeb
Haugi raamatut, tõuseb teinekord püsti, et
minna oma raamatukokku ehk teise tuppa,
mida nad abikaasaga omavahel Estlan-
diks kutsuvad, ning tõdeb lõpuks Toomas
Haugi sõnadega, mida ta kasutas Arno Oja
kohta (ilma et siinkirjutaja asetaks need
kaks meest samale pulgale, Haug mängib
ikkagi teises liigas): „Artiklikogu käest
pannes jääb aga valdama tunne jalutus-
käigust liigirohkel maastikul ja kokku-
puutest kirjandusaednikuga, kes on meile
– Hanno Kompust meenutades – röömuga
oma hoolealuseid esitanud.” (Lk 224)

CORNELIUS HASSELBLATT

⁶ **J. Urmet**, Vana kooli mees raamatukuhjade
vahelt. – Looming 2021, nr 7, lk 990–991.

⁷ **B. Vaher**, Diletandi teekond. – Keel ja Kir-
jandus 2017, nr 11, lk 878–882.

⁸ **H. Kompus**, Arvustuse ülesandeist meil
ja täna. – Õitsituled. Eesti ajakirjanikkude

album. Koguteos V. Toim P. Olak. Tallinn:
Eesti Ajakirjanikkude Ühing, 1926, lk 108.